

<https://doi.org/10.53656/phil2023-04-06>

*Book Review*  
*Нови заглавия*

## ЗА БЪЛГАРСКАТА ФИЛОСОФСКА КУЛТУРА

Атанас Стаматов. „За българската философска култура“, 2023.  
Съставители: Цочо Бояджиев, Добрин Тодоров, София: Институт за българска философска култура. Серия „Изследвания“ (352 с.)

**Доц. д-р Ясен Захариев**  
*Нов български университет*

**Резюме.** Рецензията на книгата „За българската философска култура“ от Атанас Стаматов представя главните теми и въпроси, които авторът изследва. В рецензията се оценяват приносите и достойнствата на включените текстове, писани от Атанас Стаматов през последните 30 години. В текста подробно се разглеждат методите и основните акценти в работите на Стаматов – понятието за „българска философска култура“, философските понятия в старобългарския език, образованието по философия, философията на историята в България, както и анализът на ключови за българската традиция мислители.

От Аристотеловата „Метафизика“ насам е трудно да се оспори, че историята на философията е част от самото философстване. Едно от условията за разбирането на тази история, а следователно и на самата философия, е културният контекст, в който идеите възникват и се променят. Ако до XIX в. това важи предимно за големия мащаб на историческите епохи (Античност, Средновековие, Ренесанс, Просвещение), то след формирането на модерните общества и държави националните култури стават част от контекста, необходим за разбирането на философията като традиция. Опитите за осмисляне на българската философска традиция започват още през първата половина на XX в., но първата по-мащабна и подробна историческа картина се оформя през 60-те и 70-те години на XX в., когато историята се пише и интерпретира през държавно наложената марксистка идеология. Съвсем различна перспектива се появява след края на тоталитарния период от 1989 г. насам, когато идеологическата интерпретация постепенно отстъпва място на по-голямо разнообразие от гледни точки и подходи. За да се разберат добре съдържанието и динамиката на това разнообразие през последните три десетилетия, трябва да се прочете „За българската философска култура“.

Атанас Стаматов е безспорен авторитет в съвременните проучвания и интерпретации върху българската философия. Той изследва тази област от 90-те години на миналия век, като предлаганата на читателите книга показва както обхвата и дълбочината на неговата работа до днес, така и ключови аспекти от историята на родната философска традиция. През последното десетилетие Атанас Стаматов институционализира полето на българската философска историография чрез основаването на *Института за българска философска култура* през 2011 г. и печатния му орган – годишното списание „Български философски преглед“, чийто научен редактор е от 2011 г. до 2021 г.

Книгата излиза по повод на седемдесетата годишнина на автора и не прилича на типичните юбилейни сборници. Обичайното в подобни случаи е колеги и съмишленици на юбиляря да съберат и издадат свои текстове в сборник, който обикновено се финансира от съответния университет или институт. В настоящия случай съмишлениците и колегите са налице, но не със собствени текстове, а с необичайна идея и собствени средства да съберат в едно книжно тяло разпилените в три десетилетия и множество издания текстове на Атанас Стаматов. Първоначално авторът дори не знае за „своята“ книга, която съставителите Добрин Тодоров и Цочо Бояджиев подготвят, и едва по-късно взема полагащата му се роля в подбора и подредбата на текстовете. Резултатът е не само нагледна равностойка на тридесет години теоретични дирения, но и панорамен поглед върху философската ни традиция, определена най-общо като „българска философска култура“.

Съдържателно книгата е разделена на пет части по такъв начин, че да очертае периметъра на десетилетните проучвания на Атанас Стаматов. Първата част се отнася до неизбежните методологически въпроси, пред които се изправя всеки изследовател на философията в българския национален контекст. Втората е посветена на зараждането на старобългарската духовна култура през IX в., като акцентира върху текстове и проблеми, свързани с делото на св. св. Константин-Кирил и Методий и техните ученици. Третата показва важни аспекти в развитието на модерната българска философия от разпространението и усвояването на различни философски идеи до формирането на модерното българско философско образование. Четвъртата представя същата тази модерна традиция през лицата на ключови за нея мислители от Паисий до съвременните български философи. Петата част се състои от интересни щрихи на „българското“ в един широк времеви и пространствен контекст от културните взаимодействия през IX в. до живота на чаршията в родния на автора град Пещера.

### **Методологически ракурси**

Понятието „българска философска култура“, което е използвано в заглавието на тази книга, е резултат от дългогодишни търсения на подходящ методологически ключ, чрез който адекватно да се проучва и разказва историята на философията в България. Още през 70-те години на XX в. Михаил Бъчваров заимства термина от Хегел и го използва, за да определи по-ясно историята на това, което би могло да се разбира под „философия“ в една национална култура. Опитът на Бъчваров е новаторски, доколкото институционализираното от БАН понятие в историко-философските изследвания през този период е безпределно широкото „философска мисъл“.

Методологическият дебат относно дефинирането на предмета, който историята на философията в България трябва да изследва, се подема с нова сила след 1989 г. Включената в сборника статия „Още веднъж за саморефлексивността на философското в новата ни културна история“ е точен обзор и оценка на различните перспективи в дебата. Позицията на Атанас Стаматов е в полза на понятието „българска философска култура“. В широк смисъл то означава не само философските учения, които винаги са били предмет на историята на философията, но и философската публичност, която ги институционализира и контекстуализира в различни форми. Показателно е, че понятието се приема за ключово в изследванията и в самото наименование на споменатия по-горе *Институт за българска философска култура* както и на годишното списание, което се издава от него. Общността от изследователи в кръга на института, макар и първоначално не всички да са единни по въпроса, в крайна сметка, се обединяват зад тази методологическа позиция благодарение именно на Атанас Стаматов.

### **Генезис на българската духовна култура**

Един от ярките акценти в работата на Атанас Стаматов и първа спирка в съдържателния план на книгата са текстовете, посветени на духовните промени в българската култура след Покръстването през IX в. Историческата наука в България отдавна е осветила ярко този период, но философският ракурс на Стаматов е оригинален и задълбочен. Изследванията му върху средновековната българска философска култура отговарят еднозначно и положително на въпроса можем ли да търсим философия в средновековна България. Това съвсем не е очевидно, като се има предвид трудността да се отдели собствено „българското“ от доминиращата византийска традиция, от която идват св. св. Кирил и Методий. Ето защо публикуваните в сборника текстове са незаменими при аргументирането на положителния отговор на въпроса.

Особено интересен е анализът на тристепенното определение на философията, дадено от св. Константин-Кирил. В статията си, посветена на този въпрос, Атанас Стаматов с вещина реконструира различните му части както и вложените в него идеи, като показва синтетичния характер на определението, в който се свързват традиционни за античната философия и християнството възгледи. Това понятие стои не само в началото на българската философска култура, но очертава разбирането за това какво е философия в по-общ славянски контекст. Не по-малко важни в тази първа част от книгата са статиите за приноса на св. Константин-Кирил и св. Климент за създаването на българския философски език. Тази част е допълнена и със задълбочения анализ на старобългарската „Похвала за Йоан Богослов“ от Йоан Екзарх във връзка с проблема за отношението между вечност и време.

### **Из модерната философска култура в България**

Централно място в книгата се пада на изследванията на Атанас Стаматов върху модерната българска философия. Тук се открояват два акцента. Единият е философията на историята в българската философска култура. Другият се отнася до проучванията на Стаматов върху българското философско образование, включително в периода на Възраждането и в контекста на просветното движение. Тези две големи теми са видни още в двете монографии: „Европейски проекции върху българската философска култура“ (1996) и „Идеи за историята в българската културфилософска книжнина“ (2000).

Как българските философи мислят историята през системите на Кант, Хегел и Спенсър, е един от ракурсите в изследванията на Стаматов, който успява да издири, обобщи и анализира възгледите по въпроса на български философи като А. Недялков, Я. Янев, А. Илиев, И. Георгов и други. Показателна е балансираната позиция на автора, който се опитва да покаже границите и условията в разбиранията на българските философи, които се опитват не просто механично да следват и превеждат разбиранията на „големите“ философи за историята, а да ги интерпретират в контекста на собствената си история и култура. Оттук произтича и вторият ракурс в изследванията на Стаматов, а именно философията на *българската* история. Тук философското питане за историята е по-специфично: Как българските философи осмислят историята на собствения си народ?

„Бележки към философските прочити на българската история“ е чудесна статия, посветена на този въпрос. От Иван Гюзелев и Стоян Михайловски до Петър и Вера Мутафчиеви, Стаматов скицира различните

перспективи и инструменти, с чиято помощ българските философи и историци интерпретират „родното“. Примери за това са натуралистският подход, представен например от Гюзелев, който използва „геоморфологичните“ ключове на Балкана и полето. Други подходи разчитат на хуманитарната география, при която се използват по-обща опозиции като „Изток 2023, Запад“. Трети търсят очертанията на психологическия профил на българина, докато четвърти свеждат историческата памет и националната идентичност до предварително зададени идеологически схематизации. Изводът, до който стига Стаматов, е, че националната идентичност може да се мисли адекватно само в културно-историческа перспектива.

Впечатляваща демонстрация на този подход се прави в студията, озаглавена „Философията на историята – философия на историческата инициатива“, в която Стаматов показва, че „Многообразието от предлагани решения би могло да се сведе до два проекта – „ляв“ и „десен“, които не бива да се асоциират пряко с политически модели“ (с.120). Задълбоченият анализ на двата проекта и техните представители очертава ясна картина на теоретичните опозиции в българската философия на историята през XX в.

Втори акцент в изследванията на Атанас Стаматов е българското философско образование, като в това число влиза и периодът на Възраждането. Философията в България след Освобождението има множество познавачи, но не е такъв случаят с възрожденския период, за чието изследване се изискват особено търпение и упоритост, свързани с откриването и интерпретацията на изворите. Не много изследователи се посвещават на тази трудна работа, като Атанас Стаматов е един от малкото, които го правят в продължение на години. Същото важи за анализа на училищните и университетските програми по философия, както и на пропедевтичните текстове, свързани с тях. Издирването и проучването на тези материали е изключително предизвикателство. В центъра на методологическия периметър на понятието за „философската култура“, за което става дума по-горе, стои всъщност образованието по философия. Ето защо не бихме могли да разберем какво представлява философията в България без адекватен анализ на образованието по философия. Статиите и проучванията на Стаматов, посветени на образованието по етика и философия през Възраждането и първите десетилетия след Освобождението, показват убедително „културно-просветния“ модел, който стои в основата на модерната българска национална идентичност.

### **Лица на българската философска култура**

Друг подход при анализа на философията в България е прякото представяне на ключови за родната традиция фигури. В книгата се включени 13 статии, посветени на Паисий, П. Берон, И. Георгов, С. Михайловски, П. Бицили, Д. Михалчев, И. Саръилиев, Ц. Торбов, Д. Аврамов, А. Игнатов и Ц. Бояджиев. Някои от тези статии са написани в контекста на дългогодишния изследователски проект на *Института за българска философска култура* – „Философският XX в. в България. Лица на българската философска култура“. От публикуваните материали се вижда ролята на Стаматов не само като инициатор на Проекта, но и като основен участник в него.

И в тези текстове личи специфичната за Стаматов широка перспектива, която му позволява да не се ограничава само до конкретните идеи и текстове на разглежданите автори, но да вижда и показва тяхното място в широкия контекст на философската ни култура.

### **Българското в културно-антропологичен контекст**

Последната част от книгата се състои от пет статии, които са разнородни по съдържание, но все пак обединени под знаменателя на специфично българското, което Стаматов открива в различни културни и исторически топоси. Какви са основанията да говорим за българите като „сътворци“ на европейската цивилизация; какво е общото между българите и амазонките в Павел-Дяконовата „История на лангобардите“; защо е било толкова важно дарителството през Българското възраждане; и какво можем да открием на чаршията в Пещера? Това са все въпроси, на които читателят ще намери отговор, като прочете книгата.

Накрая бих искал да се върна отново на твърдението, че това не е типичен сборник „в чест на...“. В сборника няма и дума за Атанас Стаматов, като изключим гърба на корицата и кратката бележка на съставителите. Въпреки това предложените на читателите текстове показват ясно кой е той и какво е правил през последните 30 години. Но и това не е съществено в случая. Много по-важно е, че книгата предлага задълбочен поглед върху българската философска култура и допринася за разбирането на един от най-важните въпроси, които българите от Паисий до днес си задават и трябва да продължат да си задават, а именно: Кои сме ние?

## ON BULGARIAN PHILOSOPHICAL CULTURE

STAMATOV, A. 2023, *“On Bulgarian Philosophical Culture”*,  
Institute for Bulgarian Philosophical Culture, Sofia (352 p.)

**Abstract.** The academic review of the book “On Bulgarian Philosophical Culture” by Atanas Stamatov deals with the main areas and problems explored by the author. The book consists of various articles written by Atanas Stamatov over the past 30 years and the review evaluates their importance and significance. The text examines in detail the methods and main accents in Stamatov’s works – the concept of “Bulgarian philosophical culture”, the philosophical concepts in the Old Bulgarian language, the philosophy education, philosophy of history in Bulgaria, as well as the analysis of the key thinkers in the Bulgarian tradition.

✉ **Iassen Zahariev, Assoc. Prof.**

ORCID iD: 0000-0002-7425-0200

New Bulgarian University

E-mail: yas.zahar@gmail.com